

Chełmno [1]

Wysłane przez admin w ndz., 2016-04-10 22:40

Opis:

Miasto malowniczo położone na zboczach doliny Wisły, zwane „Carcasonne wschodu” lub „Miastem Dziewięciu Wzgórz”, a także ostatnio „Miastem Zakochanych” dzięki zachowanym relikwiom świętego Walentego w farze. Początki swojego istnienia miejscowość wiąże z wsiami leżącymi opodal Kałdusem i Starogrodem. Pierwszy raz pojawia się w źródłach pisanych w dokumencie z 1065 roku, wystawionym przez Bolesława II Szczodrego dla klasztoru benedyktynów w Mogilnie, który między innymi przyznaje im pobieranie opłaty z karczmy i dziewięciny z targu odbytego w Chełmnie, zwanemu po łacinie „Culmen” co oznaczało „szczyt, punkt najwyższy”. W latach 1163-1187 wojewoda mazowiecki Żyro władał całą ziemią chełmińską, będącą wtedy jeszcze częścią Mazowsza, w tym także Chełmnem. W 1217 r. gród zniszczyli Prusowie, co przyczyniło się do jego opuszczenia. W 1222 r. wraz z innymi miejscowościami ziemi chełmińskiej Chełmno nadał biskupowi Chrystianowi Konrad Mazowiecki, z pozwoleniem na odbudowę i utworzenie kapituły. Rok później papież Honoriusz III zatwierdził dziesięciny dla biskupstwa, z tego roku pochodzi także wzmianka o kasztelanie Stefanie, mającym swoją siedzibę w Chełmnie, podówczas znajdującym się na terenie dzisiejszego Starogrodu. W 1228 r. biskup Chrystian przekazuje dziesięciny, a dwa lata później donację Zakonowi Krzyżackiemu. W 1233 r. nastąpiła pierwsza lokacja miasta, jako stolicy zakonu, przez wielkiego mistrza Hermana von Salza i mistrza krajowego Hermana Balka. Przywilej lokacyjny został nadany jednocześnie Chełmnu i Toruniowi, a prawo magdeburskie zostało poprawione przez Krzyżaków w oparciu o prawo flamandzkie oraz węgierskie i nosi od tego czasu nazwę prawa chełmińskiego. Dokument przewidywał między innymi, że w mieście będzie najwyższa instancja sądu rozstrzygającego sporne kwestie dla miast naśladujących przywilej chełmiński, a także prawo dziedziczenia dla kobiet, co było innowacją na terenach Europy Środkowej. W 1239 r. Chełmno zostało zniszczone prawdopodobnie przez pożar, a pięć lat później zdobyte przez księcia Świętopełka Pomorskiego. Kronikarz Dusburg podaje, że nieznany nam obecnie z imienia książę z Anlantu (Anhaltu) przeniósł w 1247 r. miasto na teren obecnej dzielnicy Rybaki. W 1252 r. Chełmno znalazło się w miejscu, w którym stoi po dziś dzień. 1 października 1251 r. nastąpiło potwierdzenie przywileju lokacyjnego przez namiestnika wielkiego mistrza w Prusach i Inflantach Eberharda von Sayne. Przywilej został potwierdzony jeszcze kilkakrotnie w 1278, 1285 i 1320 roku. Wódz pruski Skomand, podczas powstania Prusów oblegał miasto czterokrotnie, w 1263, 1271, 1276 i 1277 r. Władysław Łokietek nadał miejscowości przywilej dla kupców udających się na Ruś, zaś Zakon w 1298 r. przywilej targowy.

Miasto początkowo miało być stolicą państwa zakonnego, jednak już w połowie XIII wieku siedzibę mistrza krajowego przeniesiono do Elbląga, położonego dalej od Polski, a zatem bezpieczniejszego. Między 1300 a 1437 rokiem miasto było czynnym członkiem związku hanzeatyckiego, przeżywając w XIV wieku bujny rozwój. W 1410 roku tymczasowo wpadło w ręce polskie i rządził nim Mościc ze Sęszewa, później w 1422 r. król Polski Władysław Jagiełło oblegał miasto, które od tego roku brało udział w opozycji antykrzyżackiej. W latach 1454-1457 i 1463-1468 leżało w granicach Polski, ale w

Koronie znalazło się ostatecznie dopiero w 1475 r. Wtedy ustanowiono województwo i powiat chełmiński, nadając mu liczne przywileje. Jednakże zrujnowany przez wojny gród nie podźwignął się z upadku, co przyczyniło się do decyzji króla Aleksandra Jagiellończyka w 1505 r. o nadaniu go biskupom chełmińskim. Wojny szwedzkie ponownie zrujnowały Chełmno, które od końca XVII wieku stało się centrum imigracji szkockiej.

Miasto znalazło się w zaborze pruskim w 1772 r. i od tego czasu rozpoczęła się fala imigracji niemieckiej. W 1776 r. powstała Szkoła Kadetów, która była znacznym ośrodkiem germanizacji. W 1794 r. Chełmno przejściowo przejęli Polacy, a od 1807 r. znajdowało się w Księstwie Warszawskim. W 1815 r., pomimo postanowień traktatu wiedeńskiego wcielono je do Prus Zachodnich, a w 1848 r. stało się siedzibą Tymczasowego Komitetu Narodowego i do lat siedemdziesiątych XIX wieku stanowiło aktywny polski ośrodek kulturalny. Na mocy postanowień traktatu wersalskiego w 1920 r. miasto weszło w skład odrodzonego państwa polskiego, jako siedziba władz powiatowych w województwie pomorskim. W wyniku przywrócenia powiatów w 1998 r., miasto stało się ponownie siedzibą starosty.

Dziś Chełmno posiada imponujący zespół zabytków najwyższej klasy. Znajduje się tu aż pięć gotyckich kościołów i jedna gotycka kaplica, słynny renesansowy ratusz, gotycko-manierystyczna brama miejska z prawie całkowicie zachowanymi gotyckimi murami miejskimi oraz zabudowa miejska z okresu od XVIII do XIX wieku. Ratusz chełmiński jest jedną z pierwszych renesansowych budowli Pomorza. Został zbudowany w latach 1567-1570, z zachowaniem części murów poprzedniego, gotyckiego, wzniesionego prawdopodobnie w 1298 r. Prace wykończeniowe, wraz z budową wieży trwały od 1584 do 1595 r., natomiast barokowy hełm wykonał w 1721 r. Krzysztof Wagner z Gdańska. Podczas przebudowy w połowie XIX wieku wprowadzono nową klatkę schodową, zmieniono dach i wybito okna w attyce, w związku z utworzeniem drugiego piętra. Budynek wyróżnia się wśród ratuszy polskich oryginalną i efektowną attyką, o motywie silnie italianizującym, będącym jednym z najdoskonalszych jego rozwiązań na terenie naszego kraju. Obecnie w budynku znajduje się informacja turystyczna i – od 1983 r. – Muzeum Ziemi Chełmińskiej. W ratuszu warto zwrócić uwagę na rzeźbioną, manierystyczną personifikację miłosierdzia wykonaną w warsztacie wybitnego rzeźbiarza niderlandzkiego Willema van den Blocke oraz dekoracje malarskie Jana Roszkowskiego z 1743 r.

Znajdujący się w Chełmnie kościół archiprezbiterialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny (fara), wzniesiony w latach 1280-1320 w miejscu poprzedniego sprzed 1233 r. i jeszcze wcześniejszego przedkrzyżackiego, jest jedną z najstarszych i największych świątyń Pomorza Wschodniego. Stanowił wzór dla licznych budowli sakralnych w Prusach, w tym katedry w Królewcu. W 1472 r. założono przy kościele szkołę na poziomie wyższego gimnazjum – „studium particulare”, prowadzone przez Braci Wspólnego Życia ze Zwolle w Niderlandach. W 1501 r. pożar zniszczył północną wieżę, a budowy planowanej południowej nigdy nie dokończono, według legendy dlatego, że pracowano w pośpiechu także w niedziele i święta. W 1519 r. świątynię podniesiono do rangi kolegiaty, nadając ją jednocześnie Braciom Wspólnego Życia, którzy zarządzali nią do 1538 r.; od 1649 r. stała się sanktuarium maryjnym. W latach 1659-1660 katedrę częściowo odnowiono. Między 1676 a 1825 r. kościół należał do księży misjonarzy, którzy w połowie XVIII wieku uruchomili przykościelną drukarnię, w tym czasie w 1724 roku nastąpiło uszkodzenie odbudowanej wieży. Farę odnawiano w 1843 i 1846 r., a restaurowano w latach 1883-1884 oraz 1925-1928; odkryto wówczas i zrekonstruowano gotyckie malowidła z około 1400 r. Co ciekawe, świątynia posiada jedyne na Pomorzu relikwie świętego Walentego. Kościół jest masywną, orientowaną budowlą, składającą się z fasady z dwoma nierównymi wieżami, halowego, trójnawowego korpusu i prosto zamkniętego prezbiterium. Wystrój świątyni reprezentuje różne style od gotyku po rokoko. Ciekawie prezentują się gotyckie rzeźby apostołów z pierwszej połowy XIV wieku, ustawione przy filarach nawy głównej. Gotyckie polichromie powstawały aż w sześciu fazach między 1350 a 1500 r. Przedstawiają one różne

sceny i postaci, a długi czas powstawania pozwolił na ukazanie różnorodności stylów malarskich. Znajdująca się w nawie głowa świętego Krzysztofa jest pozostałością po monumentalnej, dziesięciometrowej postaci świętego. Prócz sceny ukrzyżowania namalowanej w starej zakrystii, pozostałe polichromie możemy zobaczyć w prezbiterium. Barokowy ołtarz główny wykonał w latach 1708-1710 Maciej Rodte. W kaplicy Matki Boskiej Chełmińskiej wisi umieszczony w 1649 r. cudowny obraz Marii przebitej mieczem. Pod sklepieniem nawy głównej zawieszona jest XVII-wieczna rzeźba w kształcie głowy jelenia, ufundowana przez bractwo świętego Huberta, pełniąca funkcję barometru.

Drugą gotycką świątynią miasta dziewięciu wzgórz jest kościół poddominikański świętych Piotra i Pawła). Dominikanów do miasta sprowadzono już w 1233 r., opuścili oni Chełmno dopiero w 1829 r. po sekularyzacji zakonów przez władze pruskie. Świątynię budowano w kilku etapach od połowy XIII do końca XIV wieku. Z pierwszego etapu zachowały się pozostałości późnoromańskiej kruchty, w obrębie obecnej, neogotyckiej. W XVII wieku podwyższono nawę główną, nadając jej charakter bazyliki. Wnętrze, niegdyś bogato wyposażone, kryje XIV-wieczne polichromie przedstawiające scenę ukrzyżowania oraz rokokowy ołtarz główny z drugiej połowy XVIII wieku, ozdobne ławy i ambonę, a także gotycką płytę nagrobną biskupa Heidenryka z przełomu XIII i XIV wieku. Prezbiterium oddzielone jest od nawy głównej łukiem ostrym tęczowym, a sklepienia w prezbiterium pochodzą z przełomu XIII i XIV wieku – dwa krzyżowo-żebrowe rozdzielone gwiaździstym, a zamknięte w przęśle wschodnim sklepieniem o układzie radialnym. Warto także zwrócić uwagę na fasadę zachodnią, na której wzorowano odbudowywaną ze zniszczeń wojennych archikatedrę świętego Jana Chrzciciela w Warszawie. Przy kościele i w okolicznych kamienicach zachowały się także znikome szczątki zabudowań klasztornych, rozebranych w 1830 r.

Kolejną gotycką świątynią, także poklasztorną, jest pofranciszkański kościół pod wezwaniem świętych Jakuba Starszego i Mikołaja. Zakonników sprowadzono do Chełmna w 1258 r. i byli w mieście aż do kasaty zakonu w 1806 r. Świątynię budowano w XIII i XIV wieku. W 1739 r. wewnątrz budowli pokryto polichromiami, a w 1751 r. dobudowano nieistniejącą dziś kaplicę. W latach 1822-1828 klasztor należał do Zakonu Sióstr Miłosierdzia. Od 1828 r. był nieużytkowany, w związku z czym część wyposażenia przeniesiono do Lisewa, Kijewa i kościoła świętego Jana w Chełmnie. Od 1859 r. służył jako kościół gimnazjalny; w 1867 r. wewnątrz odrestaurowano w duchu neogotyckim. Budynki klasztorne po kasacie zakonu w 1806 r. uległy rozbiórce.

Początki istnienia kolejnego zabytku Chełmna wiążą się nierozdzielnie z Zakonem Cysterek, sprowadzonych do Chełmna w 1266 r. Na przełomie XIII i XIV wzniesiono zespół klasztorny, w skład którego wchodził kościół, zabudowania klasztorne i kaplica Grobu Chrystusa, a wszystko to ulokowane przy murach miejskich, na skarpie stromo opadającej w dół do Doliny Dolnej Wisły. Między 1429 a 1438 r. klasztor przejęły benedyktynki. Między 1578 a 1632 r. ksieni Magdalena Mortęska odnowiła i zreformowała klasztor, zmieniając regułę polskich benedyktynek z zakonu kontemplacyjnego na nauczający, tworząc po raz pierwszy w Polsce szkolnictwo żeńskie. Po kasacie zakonu w 1821 r. klasztor przejęły w roku następnym siostry miłosierdzia. W XIX wieku nastąpiła gruntowna przebudowa klasztoru, w wyniku której włączono w skład zespołu „wieżę Mściwoja” – pozostałość po dawnej rezydencji komturów. Kościół, wchodzący w skład zespołu, świętych Janów Chrzciciela i Ewangelisty był wznoszony w trzech etapach między 1290 a 1330 r. i posiada bardzo ciekawą architekturę wnętrza podzielonego na dwie kondygnacje, gdzie górna empora jest przeznaczona jedynie dla zakonnic. Barokowe ołtarze wykonano w XVII i na początku XVIII wieku. Podczas renowacji wnętrza w 1932 r. odkryto gotyckie polichromie wykonane w połowie XIV wieku przez ten sam warsztat, który namalował najstarsze zachowane malowidła w miejscowej farze. Obrazy przedstawiają sceny biblijne oraz fundację obiektu. W świątyni zachowały się też relikty dawnych witraży. Dwukondygnacyjny, bogato zdobiony, barokowy ołtarz główny pochodzi z początku XVIII wieku. Klasztor budowano począwszy od drugiej połowy XIII do pierwszej połowy XIV wieku, wykorzystując wcześniejsze elementy warowni gotyckiej. Odnawiany kilkakrotnie w drugiej połowie XIX wieku uległ

gruntownej przebudowie w stylu neogotyckim. Ponadto w XIX wieku urządzono w pomieszczeniu przyziemia dawnej baszty murów miejskich kaplicę Grobu Chrystusa, w której umieszczono gotycką rzeźbę Chrystusa na marach, przeniesioną z kościoła pofranciszkańskiego.

Kolejną gotycką świątynią jest dawny kościół Ducha Świętego, a obecnie muzeum. Pierwotnie szpitalny, należał do Zakonu Duchaków i został zbudowany pod koniec XIII wieku, około 1311 r. powiększono go o zachodnią część nawy i stosunkowo wysoką wieżę, która nadaje świątyni dość oryginalny i ciekawy wygląd; w XVIII wieku wewnątrz przykryto pozornym sklepieniem kolebkowym. Między 1624 a 1828 r. kościół należał do Zakonu Sióstr Miłosierdzia, a później aż do początków XX wieku służył za magazyn wojskowy. Po resakralizacji należało świątynię przywrócić do właściwego stanu. W 1937 r. podczas prac remontowych odkryto na ścianie wschodniej i południowej fragmenty dawnej dekoracji malarskiej z XIV i XV wieku; w 1995 r. wykonano kolejne prace konserwatorskie. Obecnie kościół pełni funkcje muzealne, prezentując głównie dawne zbroje i broń. Stojący przy kościele szpital rozebrano w latach 1796-1806, a o jego istnieniu przypominają skromne relikty budynku. Następną świątynią miasta jest kaplica świętego Marcina, pochodząca prawdopodobnie z połowy XIV wieku. Wnętrze przekształcano w XVII oraz XIX wieku, a podczas renowacji w latach 1937-1938 odnowiono także elewację frontową. Na szczycie zachodnim kaplicy zachowały się fragmenty roślinnej polichromii ornamentalnej z XV-XVI wieku.

Historyczną część miasta otaczają prawie całkowicie zachowane, o długości 2,27 kilometra gotyckie mury miejskie z Bramą Grudziądzką. Były one zbudowane w XIII wieku, a podwyższone przez następne trzy stulecia, w tym w 1563 r. z nadania króla Zygmunta Augusta. Po uszkodzeniach podczas wojen szwedzkich odnowiono je w 1678 r. Między 1860 a 1870 r. rozebrano pięć bram i dwa odcinki muru, resztę często naprawiano w XIX i XX wieku. Z pierwotnych 25-27 baszt zachowały się 23, w czym sześć fragmentarycznie. Gotycką Bramę Grudziądzką – zwaną także Grubińską – zbudowano pod koniec XIII wieku, powiększono ją o przedbramie w XIV wieku, a w 1620 r. nadbudowano nad nią manierystyczną kaplicę „Na Bramce”, wewnątrz której znajduje się ołtarz z XVIII wieku. Pozostały wystrój pochodzi z XVIII i XIX wieku; należą do niego również dwa dzwony z 1689 i 1774 r. – ten ostatni odlał ludwisarz Fryderyk Ber z Torunia. Na przełomie XVII i XVIII wieku przy obecnej ulicy Szkolnej wzniesiono budynek dla gimnazjum „studium particulare” istniejącego od 1473 r. Instytucja powstała po dwóch nieudanych próbach stworzenia uniwersytetu w 1386 i 1434 r. Od 1756 r. działała w tym miejscu Akademia Chełmińska – filia Uniwersytetu Jagiellońskiego, którą w 1779 r. zlikwidowały władze pruskie. Ostatnią szkołę funkcjonującą w tym budynku zamknięto w 1820 r. Jest to budowla w stylu barokowym o częściowo zatartych cechach stylowych. Ponadto w mieście znajduje się wiele zasługujących na uwagę zabytkowych budynków, powstałych w XVIII i XIX wieku, takich jak: klasycystyczny arsenał z 1811 r., dawne koszary korpusu kadetów zbudowane w stylu barokowo-klasycystycznym, czy rogatka z 1810 r. W połowie XIX wieku zbudowano w Chełmnie neoromański kościół pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej; w dzielnicy Rybaki zachowało się kilka domów z XVIII i XIX wieku. Warto wspomnieć, że od strony Wisły roztacza się na Chełmno ciekawa panorama, w której dominują zachowane średniowieczne budowle, a ze wzgórz miasta roztacza się według mieszczan „najpiękniejszy widok na Świecie” oraz Dolinę Dolnej Wisły.

Współrzędne geograficzne:

---

adres strony: <http://rejestracja.kujawsko-pomorskie.travel/pl/chelmno>

Odnosiniki

[1] <http://rejestracja.kujawsko-pomorskie.travel/pl/chelmno>